

ОЛИВЕРА ВЕЛИМИРОВИЋ - ЖИЖИЋ, Титоград

МАТЕРИЈАЛНА КУЛТУРА И АРХЕОЛОШКИ СПОМЕНИЦИ КАО ПРИЛОГ СИНТЕЗИ ОКВИРНОГ МЕРИТУМА КОМПЛЕКСА СКАДАРСКОГ ЈЕЗЕРА И ОКОЛИНЕ

Само уочавање и постављање програмских задатака који су презентирали у програму овог еминентног скупа, дати кроз садржаје великог броја научних области, обавезао је стручњаке да дају свој допринос за свестраније сагледавање сложених задатака и циљева овог научног скупа чија је тема будући третман комплекса Скадарског језера.

У том смислу је и жеља овог скромног прилога да учеснике данашњег симпозијума, управо због синтетског приступа обради питања везаних за Скадарско језеро и његову околину, упозна са археолошким садржајем (културно-материјалним добрима регије), његовим значајем и функцијом, како у садашњем тренутку, тако и у будућем.

Прије него што покушам да дам тај преглед, осврнула бих се на једно начелно питање које у датом моменту није довољно одређено, а то је питање методологије рада, која је и те како значајна, посебно у овако замишљеном и предвиђеном раду симпозијума.

За сагледавање оквирног меритума треба, прије свега, поставити геоморфолошке детерминанте у оквиру којих ће се сагледати просторна цјелина, дата кроз основне реферате по областима, која у датом моменту није урађена, а подједнако је значајна за све научне области које су заступљене на овом скупу. Узета географска цјелина је променљива, те се мора сагледати кроз историјско вријеме, јер је различита за праисториске периоде, за антику, за рани средњи вијек и друге историјске периоде, како у односу на садашње, тако и у односу на будуће вријеме. Методолошки, само такав приступ био би адекватан

за извлачење историјске цјелине, с обзиром да је овај скуп поставио себи задатак да на примјеру Скадарског језера предузме и прибави све аспекте, почев од природних услова, што подразумева све физичко-географске садржаје региона, друштвено-економске (у оквиру којих се укључују све историјске категорије), па све до заштите културно-материјалних добара и очувања природних амбијаната и сл. Таквим приступом се несумњиво покреће сагледавање свих процеса који доприносе рјешавању текућих потреба по свим областима.

Међутим, сагледавајући садашњу ситуацију, и имајући у виду све расположиве компоненте, остало је неријешено питање методолошког приступа. Како ускладити у датом опсегу све критеријуме чинилаца различитих области и њихових интереса, које у цјелини одређују оквирни меритиум географског положаја, простора и његовог садржаја у различитим историјским, друштвено-економским, социјалним и другим условима, што све заједно одређује третман и праву вредност географског положаја, простора и његове улоге у одређеним историјским периодима. О свему овоме треба водити рачуна у крајњој концепцији прихватања будућег третмана регије Скадарског језера.

Колико ћу бити јасна на примјеру културно-материјалних добара, управо је зависно од горе изнијетог контекста. Проучавање културних комплекса има историјско значење, па тражи одређену научну методологију и највећу ширину научног рада. Непознавање правог методолошког приступа код утврђивања граничних зона и утврђивања историјских критерија повлачи и одређене консеквенце, којих смо свјесни. Правилно решавање питања ове теме, поред материјалне културе, изискује и познавање привредних, друштвено-економских и других односа, а које, када је у питању старија историја, најбоље може да развијетли археологија, и њој сродне науке. Хоћу одмах да кажем да археологија, односно археолози, нису на овом простору имали довољно могућности да се детаљније баве широм проблематиком, мада су за то имали и те какве разлоге, јер се археолошки и други споменички фонд на простору самог Језера, непосредне околине и у залећним пределима налази у великом броју.

У овом моменту питањима из области археологије треба прићи од познатих и већ регистрованих археолошко-историјских споменика, од великог броја потенцијалних археолошких налазишта која су на једном дијелу подручја већ констатована и од оних које тек треба очекивати на простору који смо условно одредили као територијалну цјелину. Због садашњег нивоа археолошке науке, а и због ограниченог времена, може се дати само један такав преглед системом хронолошког настајања, уз доста релативно фиксирање за одређене епохе и периоде, нарочито када су у питању старији периоди. У оквиру прегледа улазе сва материјална добра која презентирају материјалну и духовну кул-

туру, а надживјела су време настанка, па им због тога и припада категорија културно-историјске вредности, без разлике којој епохи, периоду или народу припадају, односно, одакле воде поријекло, или под чијим су утицајем се развиле.

У овом случају нас ће ближе занимати непокретни споменички фонд, то јест они споменици који се налазе »in situ«.

Панорамски дато подручје језера заузима југоисточни дио територије Црне Горе, што, гледано ближе, подразумева сав простор низије са најнижом површином коју заузимају воде Скадарског језера. Овај простор се назива и скадарском депресијом и захвата још и сливове ријека Бојане, Дрима, Цијевне, Зете и Ријеке Црнојевића. Ширем простору Језера гравитира и дио са брдским и планинским предјелима који затварају низију и, рекло би се, да тај простор обухвата територију све до изворишта поменутих ријека. У том назначеном простору, у ширем опсегу, треба сагледати културно-материјална добра и друштвено-економске односе ове регије. За ову прилику биће изостављен детаљнији увид континенталног залеђа Језера, а наша ће пажња више бити усмерена на само Језеро, низију и ближи, гранични брдовити појас.

Прве информације археолошко-историјског карактера за подручје Скадарског језера и његове шире регије дају антички и византијски извори, и односе се углавном на антички свијет Грка, Римљана и Илира. У новијој историји те информације за нашу, па и свијетску јавност, у највећој мери пружају страни научници, путописци, љубитељи старина. То су углавном били енглески, аустријски и руски истраживачи, руковођени претежно личним интересовањем, без правог методолошког приступа и систематичности у раду. (Еванс, Парашникер, Собер, Ровински и др.). Од наших истраживача највише су се бавили изучавањем проблема старије прошлости и историје Скадарског језера: Вулић, Сергејевски, Ердељановић, Јовићевић и др., приликом прикупљања грађе за сагледавање даље прошлости и историјског развоја овог краја.

Најинтензивнија фаза рада на археолошким истраживањима регије Скадарског језера одвијала се последњих тридесетак година. У току тих неколико деценија вршена су систематска истраживања Дукље, Златице, Гостиља, Момишића, неколико тумула у околини Тузи и у Кучима у близини Медуна, на Мијелама у Вир Пазару, као и на већем броју средњевјековних објеката, претежно црквених комплекса на језерским острвима (Ком, Морачник, Бешка) и у Крајини. У истом периоду прикупљен је и већи број случајних налаза и са других археолошких налазишта, а дјелимично је извршено и археолошко рекогносцирање територије ове регије (Улцињ, дио барске и титовградске општине). Сви ови резултати омогућавају донекле стварање културно-историјског прегледа историјског развоја комплекса Ска-

дарског језера, и стварање слике друштвено-економских односа, етничког састава прастановништва, као и праћење тих истих процеса кроз историјско време. Но, највећа заслуга за упознавање археолошког прегледа, односно првих почетака историје на тлу Црне Горе, па тим и регије Скадарског језера, припада ауторима Историје Црне Горе I, који су и поред доста оскудне археолошке и друге грађе, успели да на специфичан начин обраде и дају историјске димензије најстаријој прошлости, тј. почетку живота на овом тлу, па све до периода када историја почиње користити писане изворе. Тим је дјелом олакшан сваки даљи рад на овом пољу, а новим научним интервенцијама та ће историја бити сваким даном све потпунија и комплекснија.

Културно-материјална добра регије даћемо на основу теренске фактографије служећи се, у највећој мјери, археолошким остацима и индицијама, из литературе, као и резултатима археолошких истраживања.

Археолошко рекогносцирање територије Црне Горе је у фази реализације. Коначне резултате тих радова треба очекивати до краја 1983. год. након чега ћемо имати комплекснији увид у археолошки фонд наше републике.

Резултати ових радова показали су до сада следеће.

На само једном дјелу територије СО Титоград, и то у предјелу Куча, Груде и Хота, констатовано је 140 нових археолошких објеката и налазишта, од чега: 73 тумула, 10 пећина, 9 градина, 18 некропола (праисторијских и средњевјековних), 9 насеља (праисторијских и средњевјековних), 13 објеката сакралне архитектуре и 9 објеката разних намјена (водоводи, бунари, профана архитектура и сл.).

На једној трећини територије СО Бар, са којом се највећим дјелом граничи Скадарско језеро, констатовано је 85 археолошких налазишта, од чега: 29 тумула, 16 праисторијских градина, 9 насеља (праисторијских, касноантичких и средњевјековних).

На територији улцињске општине констатовано је 45 археолошких налазишта, од чега: 4 бронзанодопска локалитета, 20 тумула, 2 градине, 3 римска локалитета, 1 објекат фортификационе архитектуре. У ове податке нису унијети археолошки локалитети и налазишта познати из литературе.

На територији Бара и Улциња, која није рекогносцирана, као и на подручју Цетињске општине, која се такође граничи са Језером, треба такође очекивати велики број нових налазишта и објеката, пошто су са тог подручја познати бројни топоними, селишта, кућишта, градина, зграда, ограда, манастиришта, црквишта, гробовља и др.

За период праисторије тај преглед ће означавати неколико најосновнијих и најчешћих врста археолошких налазишта, и то: насеља, тумули и случајни налази.

Материјална култура човјека почиње палеолитом. Палеолитска и мезолитска култура (време од 7 миленијума) није до сада потврђена на овом терену, али се може очекивати, и то из више разлога:

Прво, због не тако далеких налазишта из овог периода у Црвеној Стијени код Никшића и Одмута код Плужина; друго, сличне су културе откривене у суседној Албанији; треће, због изузетно погодних геоморфолошких позиција са посебним богатством пећинских објеката; четврто, што су за живи свјет постојали сви палеографски, палеоклиматски, палеоеколошки и други услови; пето, неистраженост те врсте налазишта у овом региону.

Најстарији познати живи свијет представљају фосили моринске фауне откривене у Гостиљу и Зети, а и на албанској територији. Људска пребивалишта палеолитика не би ни требало очекивати у равничарском дјелу због лабилности тла током формирања воденог базена језера у геолошкој прошлости, што се веома добро може пратити квартарним седиментима који су распрострањени у Скадарској равници. Треба их тражити у околним брдовитим и планинским пределима у којима се налази огроман број пећина, окапина и других погодних геоморфолошких локација. Велики број пећинских објеката налази се у рубовима брдовитог вијенца Скадарске равнице, у пределима Хота, Груда, Куча, у љешанском, катунском и ријечком кршу, као и у планинском предјелу Румије, између Језера и Јадранског мора. Најповољније услове свакако имају пећине које се налазе у коритима ријека Цијевне, Мораче и Зете, које се одликују својим положајем, оријентацијом, пространим и сухим простором. Окапине у долини Зете, и то оне у Острошким стијенама и Шобајићима, биле су коришћене у праисторији, што су показали површински налази керамике и кремених оруђа. Окапине у кориту Мораче нијесу за сада археолошки истраживане. У предјелу Куча, у селу Сјенице, постоји више окапина са археолошким материјалом. Тако су у пећини тзв. Дучићи случајно откривени предмети израђени од кремена и камена који највероватније припадају периоду велике индоевропске сеобе. Пећине са археолошким материјалом констатоване су још и у Затријепчу. Већи број пећина и окапина у кориту Цијевне остао је необићен због изискивања специјалне опреме.

Све пећине на назначеном простору представљају потенцијална археолошка налазишта и захтевају опсежна археолошка, спелеолошка и друга истраживања. Ове су врсте објеката у овим крајевима коришћене, рекло би се, константно, као људска пребивалишта, на краће или дуже вријеме, кроз све праисторијске периоде. Многе од ових пећина и данас служе као сточна пребивалишта (Фундина, Затријебач, Какариска гора и др.), сеоска склоништа и као заједничке сеоске оставе (таква је

пећина у селу Селиште у Затријепчу). За будуће истраживаче неће бити велико изненађење ако се на овом подручју, преко којег су сигурно вршена миграциона кретања палеолитских ловачких скупина, открију нова палеолитска и мезолитска насеља.

Период неолита (вријеме од око 5000 година пре н.е.) на ужем простору Скадарског језера није истражен. Неколико случајних налаза (камена глачана сјекира са Тријепча) и локалитети са индицијама овог периода, констатовани су на подручју Пипера и у области ријеке Зете, што довољно указује да је ово подручје било насељено и коришћено у периоду експанзије земљорадње. Но, и поред локалне неистражености ове плодноне Скадарске равнице, као и њене околине којој припада и унутрашњост токова ријека јадранског слива, можемо поуздано да говоримо о карактеристикама које се у самој бити неће изменити ни будућим очекиваним истраживањима. Налазишта са неолитским материјалом са нешто ширег региона (из Црвене Стијене слојеви II и III, као и из пећине Спиле код Пераста) одређују основе и утицаје развоја неолитске цивилизације овог подручја, карактеристичног по медитеранском неолиту у коме доминира такозвана „импресо“ керамика у старијем периоду, док су у млађим периодима водеће културне групе Данило и Лисичићи — Хвар.

Почеци бронзаног доба (вријеме око 2300. год. пре н.е.) нијесу нам много јаснија, ако се изузму оне опште оријентације у односу на претходне периоде. Разлози су опет врло препознатљиви, а то су неистраженост бронзанодопских налазишта. Међутим, археолошки остаци, као и случајни налази из тог периода, доста су упадљиви и бројни. Остаци на терену су најчешће насеља (којих има више врсти и типова) и гробнице. Насеља овог периода подигнута су на добро осмишљеним географским положајима у односу на околину. Такве су градине на подручју Пипера, Куча и у Љешанском предјелу. У овом моменту децидирани подаци ће изостати, јер ниједна градина није научно истраживана, нити топографски снимљена, а да не говоримо о класификацији тих насеља.

Нешто више може да се каже о гробницама тог времена. То су прије свега камени тумули подигнути на одабраним геоморфолошким положајима: на мањим и већим брдима (у кучком предјелу зване *суке*), у низовима на косама и дужином превоја, негдје је груписано по више тумула у непосредној близини, али без неког реда, на равним падинама, изнад корита ријека и сл. У одабирању положаја слична је ситуација и у другим областима, како и у долини ријеке Зете, тако и изнад Сушице (на барској територији).

Како највише увида имамо са подручја Куча, Груде и Хота, то ћемо се и нешто више задржати на овом терену. На читавом овом подручју распрострањени су камени тумули. По величини

и промјеру су различити, мада највише има оних са промјером основе око 16 m, а највећи имају промјер око 24 m (изнад Дољана и у Хотима). Стање очуваности је забрињавајуће. Велики број тумула је сасвим уништен, и то углавном они тумули који се налазе поред саобраћајница. Велики број је оштећен, а неки су и раскопавани, па се тако нажалост, тешко добија увид у конструкцију тумула и гробну раку.

Сл. 1 — Тумул Роге — изглед централног гроба,
рана бронза, Горњи Медун

Тумули су по правилу формирани од крупнијег набаченог камена са централним гробом, конструисаним од масивних камених плоча у облику каменог ковчега, најчешће величине одрасле особе, у згрченом ставу. На четири тумула у околини Медуна извршена су заштитна археолошка истраживања. На један километар пута од Медуна према Ублима, на мјесту званом Роге, налазила су се три велика камена тумула, непосредно један поред другог. Тумули су били разнешени до нивоа централног гроба. Промјер тумула је износио од 15,30 до 17,70 m.

Истраживање ових тумула показало је да је у њима извршено сахрањивање само по једног покојника у згрченом ставу. Грбови су били без прилога. Тумул који је био лоциран у подножју Медуна, са сјеверне стране, био је по конструкцији исти као и три претходна. У гробу је, поред скелета у згрченом ставу, нађен типичан бронзани бодаж. У неколико раскопаних тумула са подручја Пипера, у близини Међеће главе — лока-

литета са изразитим карактеристикама и археолошким материјалом из бронзаног периода, пронађени су, приликом теренског рекогносцирања, у каменим сандуцима, пробушени животињски зуби, што је такође карактеристично за гробове са почетка бронзаног периода. У пећини званој Дучићи, у селу Сјенице у Кучима, нађена је једна камена сјекира и кремени нож, који припадају вјероватно почелима бронзе, и везују се за прве индоевропске продоре у ове крајеве. Камена бушена сјекира из Штека, са љешанског подручја, је опет случајни налаз из раног бронзаног доба. У селу Балабани у Зети, на локацији званој Честе Главице, налази се више земљаних тумула. Један од тих тумула је био разнесен до нивоа плоче централног гроба. Гробна рака овог тумула била је укопана у шљунковито тло и покривена плочом величине $1,20 \times 1,80 \times 0,40$, док су димензије раке износиле $1 \times 0,70 \times 0,20$. Положај костура је релативно добро очуван, покојник је био положен дијагонално у згрченом ставу, главом у сјеверозападном углу. Прилога у гробу није било. И овај податак, као и претходни примјери и случајни археолошки налази, указује на вријеме настајања ових гробница, типичних за подручје средње Далмације, такозване *цетињске групе*, као и за локалитете у Херцеговини, посебно у њеном јужном дијелу.

На подручју барске општине, са чијом се територијом највећим дијелом граничи Скадарско језеро, налазе се искључиво камени тумули. У селу Сушању регистрован је досад највећи камени тумул са пречником од око 50 m и висином од око 10 m.

И на овом подручју тумули су под ударом тоталног уништења. Велики број је потпуно скинут, један дио је добро оштећен и раскопан. Код једног броја раскопаних тумула конструкција је иста као и код већ описаних са подручја титовградске општине, у Кучима, и Пиперима. На једном броју раскопаних тумула, према неким незнатним археолошким налазима, констатовано је да су били коришћени и касније, у току средњег вијека.

Наведени подаци упућују на закључак да би највећи број камених тумула, распрострањених на подручју барске и титовградске општине, па и један дио земљаних тумула које се налазе на пољима, требало оквирно да се сврста у бронзани период, при чему бисмо у датој ситуацији одустали од ближег фиксирања за развојне периоде бронзаног доба, с обзиром да ниједан тумул није систематски откопан. Са подручја назначених општина, као и са територије општине Улцињ, потичу најстарији метални налази (крстаста сјекира из околине Тузи код Скадарског језера, и сјекира албанско-далматинског типа, нађене у регионима Скадарског језера, а које се везују за развијену фазу периода бронзе — 1300. год. п.н.е.). Ови налази указују на компактност ове територије у овом периоду, као и укљученост исте у комуникацијама са земљама Егеја, Блиског истока, а те су везе

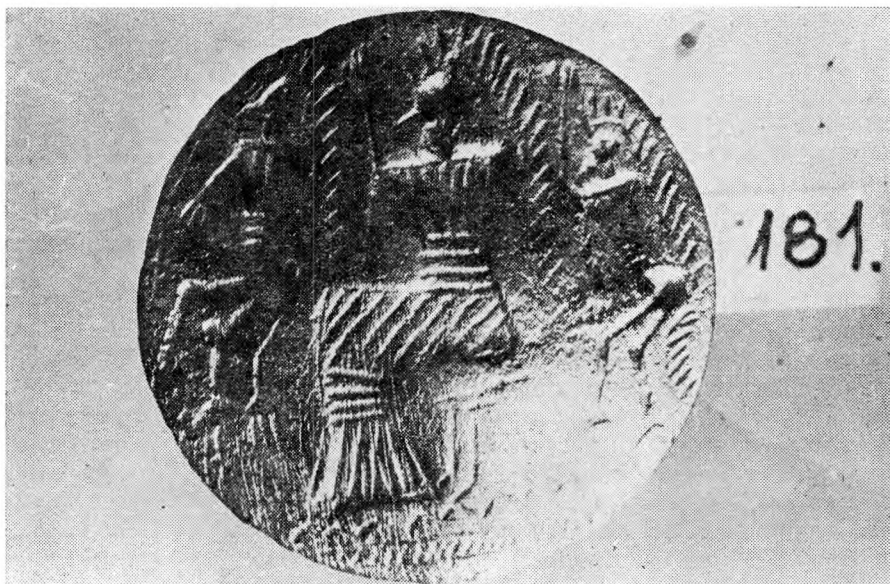
имале утицаја и на друштвене односе, економику, производне дјелатности и др. Размјена добара довела је до динамичних догађаја и миграционих помјерања становништва. Историјски посматрано, најкарактеристичнији је крај овог периода у којему је дошло до коначног смиривања миграционих кретања и стационарања појединих популација на одређеним територијама, што је у наредном периоду довело до разграничавања старобалканских етничких група.

Вријеме од 800 год. п.н.е. па све до историјске епохе, као и неколико вјекова касније, испуњено је на подручју Црне Горе сталним присуством Илира, њиховом историјом и културом. Подручје Скадарске регије, у оквиру шире илирске територије, има посебни значај.

Да се само подсетимо укратко на неке опште елементе и карактеристике историјског значаја периода и подручја које приказујемо. У претходном периоду (последња фаза бронзаног периода или крај II миленијума) дошло је до формирања илирског субстрата из којег води генеза многољудне илирске популације. Економска база Илира окарактерисана је, поред земљорадње и сточарства, и развојем рударско металуршких заната, тј. експлоатацијом жељезних рудишта и жељезних прерађевина. Увођење металургије у производним дјелатностима доводи до историјске прекретнице, а у начину ратовања уноси корјените промјене. Економска стабилност Илира била је најјаче изражена током VI и V века п.н.е., а то је управо вријеме стварања племенске аристократије и слоја професионалних ратника. Јачању илирске моћи доприносе и робна размјена и трговачке везе, посебно са земљама егејског и медитеранског свијета, одакле долазе снажни културни утицаји, посебно грчки, који у основи битно карактеришу илирску културу, умјетност, религију, грађевинарство и др. Илирска територија улази рано у античку историографију. Оснивање грчких колонија и емпорија на илирској територији обезбиједило је несумњив утицај Грка на свим секторима рада и живљења. По узору на грчки свијет, поједини краљеви и племена кују сопствени новац и подижу утврђене градове. Горе изнијете чињенице условиле су осамостаљивање илирског народа, који крајем IV века п.н.е. постаје јака политичка, економска и административна заједница, која достиже степен државности.

Према досадашњим научним резултатима и мишљењима многих научника, подручје Скадарског језера треба сматрати основним ембрионом, или дијелом средишта, илирске државе. Ову би хипотезу требало расвјетлити. Читав комплекс језера сигурно је саставни дио велике илирске територије и био је настањен током миленијумског времена многољудном илирском популацијом, па је разумљиво да је тако дуго вријеме морало да остави духовну и материјалну заоставштину, коријениту и слојевиту.

Међутим, ни код овог периода немамо сигурнијег профила те културне стратиграфије, за коју у још већој мјери недостају и резултати других научних области: лингвистике, огледане нарочито у топонимастици и ономастици, затим религије култа, умјетности и етнологије, који су у сирвивалним облицима задржани код савременог албанског народа.

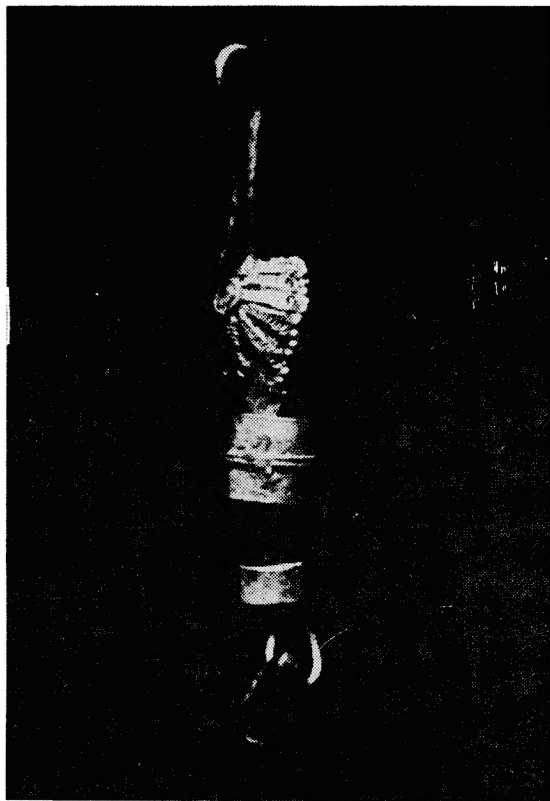
Сл. 2 — Детаљ са сребрног прстена из Момишића III—I вијек п. н. е.

У нашем скадарском региону истражена су три налазишта: Гостиљ у Зети, Момишићи код Титограда и један тумул у Душићима код Туза. Како нас занимају искључиво споменици на терену, држаћемо се и даље тог редоследа.

Најмаркантнији споменици илирске епохе су градинска насеља, утврђени градови и тумули.

Физичко-географске погодности и локална топографија простора комплекса Скадарског језера, који се одликују разноврсношћу и бројношћу топографија, утицале су на изглед и распоред насеобинских објеката кроз протекло вријеме. Одабирање микроположаја у функцији насеља било је зависно од свеукупног одраза настанка ових објеката, од морфолошких услова, навика живљења, занимања, степена цивилизације и сл.

Илирска насеља су на овом подручју пећине, градине, отворена насеља и утврђени градови. Пећина у функцији становања користила се од Илира током читавог миленијума. О овој врсти објеката нешто је већ казано, те се на њима више нећемо задржавати. Градински тип насеља користио се кроз читаво метално

Сл. 3 — Златна наушница из Гостиља, III—I вијек п. н. е.

доба и на овом терену. Како ниједна градина са овог подручја није истраживана, то и немамо сигурнију систематизацију, али чини нам се, на основу теренских опсервација, да највећи број припада илирском периоду. Ове су градине лоциране на карактеристичном положају. Не претендујући да их све дамо у овом прегледу, осврнућемо се на градине лоциране у првом плану брдовитог опасача језерске низије. Тај би преглед започели од крајње југоисточне стране језера, од већ добро познате градине Самобор, двије градине у атару села Прифте, од којих је једна изнад корита ријеке Цијевне, на мјесту званом Кодра, а друга у засеоку Пикаљи, на истоименој главици, градина звана Градац у Лопарима изнад Села Диноша, градина у Фундини, Суви Град изнад села Сјенице, Стара Градина у Златици изнад корита Мораче, са лијеве стране, Јажњак са десне стране Мораче преко Рогамских страна, и градина на Тријепчу изнад ушћа Ширалије у Зету. Систем даље иде преко градине на Зеленици, изнад Ситнице. Подручје даљег појаса од Ситнице према Малом Блату, са системом градина у првом брдовитом појасу није ми ближе по-

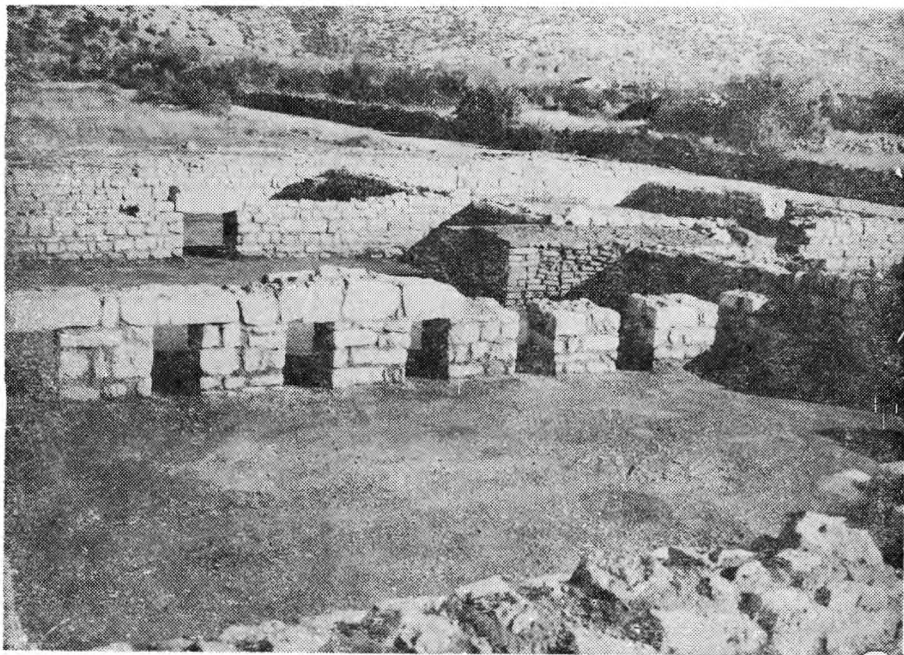
знат у садашњем тренутку, иако се у залеђу налазе градине у Прогоновићима, Грацу, Буроњама и др. Немамо ни довољно података за подручје Ријеке Црнојевића до Вирпазара. Од Вирпазара познат је систем градина лоцираних непосредно изнад језерске воде, као што су: Мали Бес, Градиште у Ливарима, више градина у атару Остроса. Даље тај систем лоцирања градина иде једним карактеристичним системом који може да се прати на подручју Улциња и Бара.

У склопу насеља посебну пажњу заслужују илирски утврбени градови какав је Медун, чије основне карактеристике познајемо из литературе, па се због тога на њима нећемо ни задржавати. Медун је био подигнут током IV века п.н.е. и био је један од резиденцијалних центара илирске државе. Стара градина у Златици изнад ријеке Мораче, по градитељским елементима, припада предгрчком и илиро-грчком периоду о чему ће будућа истраживања дати праве податке. Поред (или близу) градинских насеља лоцирани су и тумули на којима се не бих задржавала, с обзиром да смо већ нагласили да је то начин сахрањивања који се наставља током читавог металног доба, све до средњег века.

Важна карактеристика градина на овом простору, поред археолошких остатака градинске архитектуре која најчешће потврђује да је то одбрамбени система насеља, поред стамбених објеката и уломака керамике, је и изванредни смисао за избор положаја градине који импресионира доминацијом положаја над околином, оријентацијом и визуелношћу која представља један од начина комуницирања између градина, па и унутар читавог система.

Један број насеља формиран је ван градинског положаја, најчешће на осојним странама или у подножју брда. Ова налазишта сачувана су под називом селишта, кућишта, пазаришта, ограба, заграда и сл. Видљиве остатке тих старијих насеља чине објекти округлих, елипсоидних и правоугаоних облика, груписаних по неколико на једном мјесту, или са мањим растојањима од једног објекта до другог. Објекти су рађени у сухозиду, најчешће од крупнијег камена. Ширина зидова креће се до два метра. Овим остацима насеља није се до данас посвећивала никаква пажња, најчешће из разлога што се ови остаци налазе на неприступачним мјестима, изван данашњих саобраћајница, ван живих сеоских насеља. Локације су најчешће зарасле у густу шуму и друго растиње, те не привлаче никакву пажњу. Таквих остатака у предјелу Куча има на више мјеста: у атару села Дучићи на локацији Јабука, у Затријепчу, Лопарима, у Хотима у селу Хелнице на ужој локацији званој Петини и др. У склопу ових објеката нађени су уломци праисторијске керамике. Иста је ситуација и на подручју барске општине.

Период античке историје на овом подручју далеко је јаснији. Римљани освајају ове крајеве 167 године п.н.е. и њихова доминација траје око 8 вјекова. У том временском периоду могло се је дугорочније мислити како да се искористи ова вјечито питома, плодна и богата земља. Тако се радило, живјело и градило на нивоу и у оквиру римске цивилизације. Спровођењу римских планова свакако је допринело и затечено стање високог степена аутохтоне илирске цивилизације, на овом тлу снажно проткане грчким утицајем, као и начин живљења који је већ попримио облик урбанизације. Те основе помогле су брзом процесу романизације и урбанизације овог подручја, а ти су процеси из основа промијенили друштвено-политички систем, економику, градитељство, социјалне основе и оставили су трајне културно-материјалне вриједности. Римску баштину на подручју ове регије карактеришу чврсто укоријењене тековине високе римске културе. Ријеч је о магистралним путевима, градовима, насељима, водоводима, мостовима и др. Остаци ових врста споменика су бројни и налазе се претежно у скадарској низији. У оквиру данашњег познавања римске материјалне културе античка Дукља је најбољи примјер. Град је подигнут у I веку н.е. на принципу римског урбанизма са свим пратећим објектима:

Сл. 4 — Мале терме — Дукља, средина IV вијека

бедемима, мостовима, улицама, форумом, канализацијом, храмовима, термама, некрополама и сл. Нећемо се детаљније задржавати на споменичком комплексу Дукље, јер је историја града, њен статус, као и улога и значај у каснијим историјским збивањима на овом подручју позната из библиографије овог репрезентативног локалитета.

Од касноантичких локалитета засад је најпознатија агломерација са остацима двије ранохришћанске цркве у Златици — Дољани. Античка и касноантичка налазишта највећим дјелом лоцирана су у рубовима поља, а констатована су и уз корита ријека овог подручја.

Сеоба варварских народа која је вршена у више таласа и преко ове територије, није оставила значајне трагове на терену, из овога изузимамо Словене, јер су се они овдје трајно зауставили. Материјална култура Словена дошљака на овом подручју није истраживана. Некропола Мијеле код Вирпазара засад је једино познато налазиште донекле карактеристично за тај период.

Словенска племена затекла су на овом тлу тековине римске урбане цивилизације: развијене облике градитељства, савршенији начин живљења, латинско и грчко писмо и др. Након разарања римских градова, Словени обнављају и насељавају исте, живећи у њима на свој начин. У новој средини коју су одабрали као трајно станиште, Словени преузимају једним дијелом тековине материјалне и духовне културе античког свијета која у трансформираном облику представља подлогу даљег развоја словенских култура које су се консолидовале током VII и VIII в. пошто су се и језички наметнули етнички хетерогеном домородачком становништву.

Овим елементарним прегледом није било могуће обухватити све значајније археолошке локалитете, као и низ других значајних питања која би знатно доприњела истраживачком раду и у другим научним областима које узимају учешћа у даљем раду на унапређењу регије Скадарског језера.

Унутар Скадарске области човек је кроз дугу праисторијску епоху, историјске вјекове и националну црногорску прошлост стварао значајне културно-материјалне тековине.

Поједини споменици подсјећају на прошлост у којој су преко ове питоме и привлачне земље прохујали многи народи и културе. Највећи дио тих сведочанстава, на жалост, заувјек је нестао. Оно што је остало дужни смо сачувати за будућност.

ЛИТЕРАТУРА

1. Историја Црне Горе I, Титоград, 1967.
2. З. Бешић, Геолошки водич кроз Црну Гору, Титоград, 1959.
3. О. Спајић, Прилог за познавање маринског неогена зетског поља (Црна Гора), Зборник радова Геол. института „Јован Жујовић“, књ. VII, Београд, 1955.
4. Црвена Стијена, Зборник радова, Посебна издања, књ. 3—4, Никшић, 1975.
5. Пећина Одмут у Плужинама, Археолошки преглед, 16, Београд, 1974.
6. Пећина Спила — Пераст, Археолошки преглед, 16, 1974.
7. Ј. Ердељановић, Кучи, племе у Црној Гори, Београд, 1907.
8. А. Јовићевић, Црногорско приморје и крајина, Београд, 1922.
9. А. Јовићевић, Зета и Љешкопоље, књ. 23, Београд, 1926.
10. П. Радусиноввић, Зетска котлина (географска проматрања), Титоград, 1962.
11. Ј. Вукмановић, Скадарско језеро и његов привредни значај, Зборник радова V конгреса географа Југославије, Цетиње, 1959.
12. Ш. Млакар, Нека теренска истраживања у околини Дукље у Црној Гори, Старинар, 1961.
13. Б. Одалић, Случајни налази каменог доба на подручју Требиња, „Трибуна“, Требиње, 1976.
14. Б. Човић, Бронзано доба у Херцеговини — Стање и проблеми истраживања, „Трибуна“, Требиње, 1978.
15. И. Маровић, Резултати досадашњих истраживања камених тумула око ријеке Цетине, Материјали, XII, Задар, 1976.
16. Ф. Папазоглу, Порекло и развој илирске државе, Годишњак, V, Центар за балканолошка истраживања, књ. 3, Сарајево, 1967.
17. А. Бенац, О идентификацији илирског етноса, Годишњак, XI, Центар за балканолошка истраживања, књ. 9, Сарајево, 1973.
18. Б. Баслер, Некрополе на Велим Лединама у Гостиљу (Доња Зета), Гласник Земаљског музеја, XXIV, Сарајево, 1969.
19. О. Велимировић-Жижић, Налаз у Момишићима, Старинар, XV/XVI, Београд, 1964/65.
20. Античка Дукља — Некрополе, Цетиње, 1975.
21. И. Николајевић, Рановизантијска архитектонска пластична декорација, Београд, 1957.
22. В. Кораћ, Дољани код Титограда, Старинар, IX/X, 1958/59.
23. О. Велимировић-Жижић, Мијеле код Вирпазара, Археолошки преглед, 8, Београд, 1966.
24. Пећине у долини Зете рекогносциране су 1969. год. Материјал се налази у Музеју у Никшићу.
25. Археолошко рекогносцирање територије општина Бара, Уљиња и Титограда вршено је 1978/79. год. Документација се налази код ЦАНУ — Титограда.

Olivera VELIMIROVIĆ - ŽIŽIĆ

MATERIAL CULTURE AND ARCHEOLOGICAL MONUMENTS AS A
CONTRIBUTION TO SYNTHESIS OF GENERAL MERITUM
OF COMPLEX OF LAKE SKADAR AND THE SURROUNDING

Summary

The investigation and observations of cultural-historical values of some regions has historical approach and it is different for prehistory, for the classical period and Middle Ages.

Archeological monuments in basin of Lake Skadar have insufficiently been investigated, and that is why we do not have a real insight in numerosity, kinds and character of archeological fundus.

The contents survey of archeological values in Lake Skadar's area was given on basis of former research results, through mobile and immobile archeological fund, accidental findings, from the literature and to a great extent from the results of archeological recognoscions carried out during 1978 and 1979.

By this survey the state of inquiry was pointed out as well as the necessity of more intensive archeological investigations, possibilities of new finds discovery, preservation of the monuments, the necessity of more complex protection of natural environment and monument fund and similar.

The importance of this area in past was indicated, with the accent of archeological localities having the representative character (Medun, Doclea, Zlatica, medieval monuments and towns), what gives to this region a specific role in historical events not only of older past, but also of more recent Montenegrin history.